

La percepció del fogatge de 1359 a Barcelona: un exemple de col·laboració entre les fiscalitats estamental i municipal

Albert Estrada-Rius*

Introducció

L'objectiu de la present comunicació és apropar-nos al paper assignat al municipi en l'engranatge de la fiscalitat de titularitat estamental a través d'un exemple particular. O, si es vol dir d'una manera menys analítica, però sens dubte més evocadora, a la col·laboració del municipi en la construcció de l'erari del General de Catalunya que sorgeix amb autonomia del fisc reial.¹

Els orígens i el desenvolupament de les fiscalitats reial i municipal a Catalunya han despertat en les darreres dècades un notable interès que ens permet conèixer amb relatiu detall la seva evolució.² No podem dir el mateix respecte del procés seguit pel General de Catalunya, de la seva delegació o *Deputació del General*

* Àrea d'Història del Dret i de les Institucions, Facultat de Dret (Universitat Pompeu Fabra).

1. Aquesta comunicació s'inscriu en una línia investigadora dirigida a la presentació per part del comunicant d'una memòria doctoral sobre la *Deputació del General de Catalunya*, des dels precedents fins a la Cort de Barcelona de 1413. El treball està dirigit pel professor Tomàs de Montagut, a qui agraeixo el suport i l'ajuda rebuts, i s'emmarca dins el projecte de recerca titulat "Historia de una institución jurídica: la monarquía en la Corona de Aragón", dirigit pel professor Tomàs de Montagut i finançat per la Dirección General de Investigación Científica y Técnica del MEC (PB 96-0284).
2. Entre els nombrosos estudis dedicats al municipi pel professor Josep M. Font Rius destaca especialment, per la seva plena vigència, «La administración financiera en los municipios catalanes medievales», *Estudis sobre els drets i institucions locals en la Catalunya medieval*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1985, pàg. 611-637. Són de gran interès els treballs sobre el tema presentats de manera conjunta o individual per un extens equip dirigit pel professor Manuel Sánchez, obres que, per raons d'espai, no podem recollir. Només esmentarem els volums compilats per aquest darrer amb els títols *Estudios sobre renta, fiscalidad y finanzas en la Cataluña bajomedieval*, Barcelona, Institució Milà i Fontanals (CSIC), 1993, i *Fiscalidad real y finanzas urbanas en la Cataluña medieval*, Barcelona, Institució Milà i Fontanals (CSIC), 1999. I, del mateix autor, *El naixement de la fiscalitat d'Estat a Catalunya (segles XII-XIV)*, Vic, Eumo, 1995.

de Catalunya i del sistema fiscal de titularitat del primer i sota administració de la segona.⁵

Aquest coneixement desigual no amaga les connexions i interdependències necessàriament existents entre els tres sistemes tributaris. El pressupòsit de partida de la interrelació resultant cal cercar-lo en el fet que tant les universitats –entre les quals cal destacar les de jurisdicció reial– com el General de Catalunya es constituïren de manera precoç en *corpora*,⁴ fet que els permeté gaudir d'una autonomia efectiva enfront del monarca. Aquesta autonomia es formulava a través del reconeixement d'una personalitat jurídica i, per tant, d'una capacitat d'obrar que s'articulava d'acord amb una normativa particular, per mitjà d'unes estructures institucionals i d'uns titulars que, en qualitat de mandatariis, exercien el regiment efectiu dels òrgans de govern.

Al pressupòsit de partida corporatiu cal afegir el decidit paper promotor jugat per les demandes pecuniàries del monarca –en principi, titular de l'únic fisc jurídicament reconegut com a tal–, ja que estimulaven directament que el municipi desenvolupés un sistema tributari propi, autònom de la fiscalitat patrimonial del rei, a la qual des de l'antigor estava sotmesa. Aquesta capacitat múltiple del municipi⁵ va facilitar, entre altres raons, que, d'acord amb els principis d'eficàcia i d'economia, el naixent erari del General de Catalunya fos canalitzat parcialment, com anirem veient, a través de les estructures municipals preexistents.

En definitiva, ens trobarem davant una institució municipal que, per la seva posició i configuració, recorria a la imposició tributària per cobrir les necessitats ordinàries i extraordinàries pròpies, per satisfer les demandes de la Corona com a titular senyorial i els donatius que en parlament o en cort general es feien directament al rei o a través de la *Deputació del General de Catalunya*.

3. Els treballs clàssics sobre el tema són deguts, en ordre cronològic, a Antonio DE LA TORRE, «Orígenes de la *Deputació del General de Catalunya*», dins *Discursos leídos en la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona en la solemne recepción pública de don Antonio de la Torre, el día 18 de noviembre de 1923*, Barcelona, 1923; Ignacio RUBIÓ CAMBRONERO, *La Deputació del General de Catalunya en los siglos XV y XVI*, Barcelona, Diputación Provincial de Barcelona, 1950, 2 vol.; Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Els primers diputats de la Generalitat de Catalunya (1359-1412)», dins *Homenatge a Coll i Alentorn*, Fundació Jaume I, 1985, pàg. 222-269, i «Origen i evolució de la Diputació del General de Catalunya», dins *Les Corts a Catalunya: actes del congrés d'història institucional*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1991, pàg. 152-159. Finalment, cal esmentar el treball de Tomàs DE MONTAGUT, *Les institucions fiscalitzadores de la Generalitat de Catalunya (des dels seus orígens fins a la reforma de 1413)*, Barcelona, Sindicatura de Comptes de Catalunya, 1996.
4. L'obra clàssica genèrica sobre el tema continua sent la de Pierre MICHAUD-QUANTIN, *Universitas. Expressions du mouvement communautaire dans le Moyen Âge latin*, Paris, Librairie Philosophique J. Vrin, 1970. Més recent i acotat al tema municipal destaca l'article d'Albert RIGAUDIÈRE, «'Universitas, corpus, communitas' et 'consulatus' dans les chartes des villes et bourgs d'Auvergne du XIIe au XVe siècle», dins *Gouverner la ville au Moyen Âge*, Paris, Anthropos, 1993.
5. Vegeu Pere ORTÍ, «La construcció del sistema fiscal municipal a Barcelona, segles XIII-XIV», *Barcelona Quaderns d'Història*, 2/3 (1996), pàg. 17-34. Vegeu també Max TURULL, «'Arca Communis': Dret, municipi i fiscalitat (d'una petició de privilegi fiscal al s. XVIII als orígens medievals de la fiscalitat municipal a Catalunya)», *Initium. Revista Catalana d'Història del Dret*, 1 (1996), pàg. 581-610. Pel que fa al marc genèric, ens remetem a l'estudi ja esmentat de Manuel SÁNCHEZ, *El naixement de la fiscalitat...*

Aquestes relacions en l'àmbit fiscal i tributari s'han de situar en el context més ampli de caràcter polític i jurídic imperant a Catalunya a partir del darrer quart del Dos-cents i al llarg de tot el Tres-cents. És a dir, dins les pautes marcades pel iuscentrisme polític, pel pactisme jurídic⁶ i per l'influx del *ius commune*. Conceptes el contingut dels quals serà hàbilment utilitzat i desenvolupat per la representació estamental convocada en cort general pel monarca. Aquest darrer, titular de la *plenitudo potestatis*, era incapaç –per les constants i gravíssimes necessitats de finançament bèl·lic, el caràcter reduït del patrimoni reial i els lligams jurídics i politicomorals– de bastir sota la seva exclusiva autoritat una nova fiscalitat pública que, per afrontar les necessitats militars, s'acabarà per configurar sota potestat estamental amb els trets definidors de la tributació universal i extraordinària.

Seràn els braços eclesiàstic, militar i reial els que, coordinats institucionalment de diversa manera, depenent dels interessos i les posicions conjunturals, arrassin –sense trencar el formulisme i la legalitat, ans al contrari, desenvolupant-la hàbilment– aquest nou àmbit i el col·loquin sota el seu control, d'acord amb les possibilitats jurídiques i institucionals que els ofereix el *ius commune*, assimilat *de facto* en l'ordenament jurídic català.

Atesa la voluntat casuística perseguida en aquest treball, no ens aturarem en el seguiment de les relacions de diversa índole existents entre el municipi i el General de Catalunya més enllà de la dimensió fiscal. Ens centrarem en un episodi puntual però d'intensa significació, com és la percepció del fogatge concordat a la cort general de Cervera de 1359. I, ja que el subjecte històric protagonista del present congrés és el municipi de Barcelona, el prendrem com a objecte d'anàlisi, sense que això pressuposi que el vulguem erigir en model seguit per la resta de municipis en la col·lecta d'aquest donatiu.

Amb aquesta finalitat repassarem el context i les disposicions derivades de la cort de Cervera. També la seva plasmació institucional en dues comissions estamentals, però ens centrarem exclusivament en la privativa del braç reial. Tot plegat, a partir dels capítols del donatiu o ordinacions de l'ajuda que recullen el donatiu o proferta i la normativa aplicable al fogatge que pertocava de percebre.

No oblidem que per manament de les Corts s'havia de destruir tota la documentació generada,⁷ com efectivament es va dur a terme, si s'ha de jutjar per l'absència de documents. Per superar aquesta llacuna documental, i atesa la parquedat dels capítols del donatiu, hem recercat una font fiable, encara que indirecta, per tal de reeixir en la reconstrucció organitzativa del fogatjament i la col·lecta del fogatge via talla a Barcelona. Es tracta dels assentaments de *rebudes* i *dates* o, el que és el mateix, de cobraments i pagaments dels llibres de clavaria de Miquel d'Àguilar, clavari del Consell de la ciutat.⁸

6. Sobre aquests conceptes vegeu les observacions de Tomàs DE MONTAGUT, «La justicia en la Corona de Aragón», dins *La administración de justicia en la historia de España. Actas de las III Jornadas de Castilla-La Mancha sobre investigación en archivos. Guadalajara, 11-14 de noviembre de 1997*, Toledo, Junta de Comunidades Castilla-La Mancha (*Cuadernos de archivos y bibliotecas de Castilla-La Mancha*, 4), 1999, vol. 2, pàg. 649-685.

7. Ens remetem a les observacions sobre el tema que es fan a la nota 53.

8. Vegeu la descripció incompleta i amb to de divulgació d'un d'aquests llibres a L. CAMÓS, «Un libro de cuentas municipales del siglo XIV», *Barcelona. Divulgación Histórica*, III (1947), pàg.

Vers la construcció d'una fiscalitat estamental

La cort general de Cervera de 1359 i les comissions estamentals gestores de l'ajuda

El context genèric de les problemàtiques relacions de Pere el Cerimoniós⁹ amb els regnes veïns és prou conegut a través de la seva *Crònica*.¹⁰ En especial pel que fa a la llarga i costosa guerra que l'enfrontà de manera intermitent amb el rei Pere el Cruel de Castella a partir de 1356.¹¹ Aquest és el context polític immediat en el qual hem de situar la convocatòria de cort general a Cervera.¹² El rei esmenta en la seva *Crònica* com a causa “*les grans missions qui s’havien a fer per los afers de la dita guerra*”. El fet és que convocà la cort general a Cervera i sol·licità, com exposa en una carta, “*major ajuda e secors a nostres sotsmeses que no havíem acostumat*”.¹³ Obtingué –com relata de nou a la *Crònica*– que “*nos fon feta gran proferta*”¹⁴ per tots los braços de les corts per manera de fogatge”.¹⁵

Efectivament, pel lacònic procés de la cort,¹⁶ podem seguir l’evolució de les successives convocatòries i les seves línies generals, des del 14 d’octubre fins almenys el 19 de desembre de 1359,¹⁷ en què se solemnitza el compromís de compliment per part del rei als braços i es confirma el nomenament dels *deputats* i administradors integrants de les dues comissions gestores de l’ajuda. El dia anterior s’havien concedit dos capitulats del donatiu o ordinacions de l’ajuda, corresponents respectivament als braços eclesiàstic i militar, el primer, i al braç reial, el segon. S’hi regulaven les dues comissions i les clàusules de la proferta.¹⁸

153-156. Es conserven a l’Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Cal precisar que eren els comptes definitius que aplega en un volum el clavari per presentar-los als racionals perquè els verifiquin.

9. Per a una visió del regnat vegeu Rafael TASIS, *Pere el Cerimoniós i els seus fills*, Barcelona, Vicens Vives, 1980, i Ramon D’ABADAL, *Pere el Cerimoniós i els inicis de la decadència política de Catalunya*, Barcelona, Destino, 1987.
10. Citada per Pedició a cura d’Anna CORTADELLES, *Pere III el Cerimoniós. Crònica*, Barcelona, Edicions 62, 1995.
11. El capítol 6 de la *Crònica* està dedicat a aquesta guerra.
12. Respecte al context i a les relacions entre el conflicte armat i les corts, vegeu José Luis MARTÍN, «Las Cortes catalanas en la guerra castellano-aragonesa (1356-1365)», dins *VIII Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, València, 1970, vol. 2, pàg. 79-90.
13. Ho recull FERRER, «Els primers diputats...», pàg. 223.
14. Ferrer Mallol l’ha quantificada en 288.000 ll., càlcul que coincideix amb el nostre. Això no obstant, cal precisar que aquesta suma promesa només arribà a satisfer-se de manera parcial.
15. *Crònica*, cap. 6, par. 27, pàg. 254.
16. Vegeu-ne l’edició a la col·lecció *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y de Valencia y principado de Cataluña*, Madrid, Real Academia de la Historia, 1896-1922, 26 vol. Vegeu vol. 2, pàg. 1-134; vol. 3, pàg. 375-420; vol. 12, pàg. 363; i vol. 15, pàg. 435-443.
17. A la *Crònica* es diu que, celebrades les Corts, el rei passà les festes de Nadal a Lleida (*Crònica*, cap. 6, par. 28, pàg. 254).
18. Publicats en l’edició de la Real Academia de la Historia, utilitzem i citem la nova edició feta per Manuel SÁNCHEZ i Pere ORTÍ, *Corts, parlaments i fiscalitat a Catalunya. Els capítols del donatiu (1288-1384)*, Barcelona, Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya, 1997, pàg. 191-228.

La historiografia, d'una manera genèrica, ha atribuït a aquesta cort general la fundació de la *Deputació del General de Catalunya*. Això no obstant, el fet que no sigui fins a la posterior cort general de Montsó de 1362-1363 que la nova comissió gestora de l'ajuda adquireixi un caràcter unitari, aplegant en el seu si tots els braços, i obtingui uns tributs propis o *generalitats*, fa que considerem les dues comissions gestores nomenades a Cervera com el precedent més immediat, però encara model imperfecte, del que serà l'estructura de la institució clàssica.

Cal precisar que aquesta duplicitat de comissions no implicà res més que la plasmació de l'oscil·lant joc polític de diferències d'interessos i de correlació de forces entre els actors polítics concurrents a la cort general. Així ho fa pensar el fet que sigui un fenomen que es repeteix un any després de manera idèntica al regne de València. També la coincidència gairebé exacta del fons d'ambdós capitulats i el repartiment desigual de l'ajuda general promesa al monarca, que es divideix en dues meitats iguals. Tot plegat són testimonis que denoten una discussió i uns acords conjunts que tenim escassament documentats.¹⁹ Teòricament tampoc no es trencava la unitat, prefigurada des de les darreries del dos-cents, de l'existència d'una *Universitas* o *Generalitas* de Catalunya.²⁰ Ho confirma la declaració que fa el rei a les acaballes de la cort, en referir-se als greuges presentats pels braços amb les paraules: "*Exposito nobis reverentur quod gravaminibus per Generale Cathalonie nunc in Curia [...] congregatum*".²¹

Un paper essencial s'assignava a la comissió gestora del braç reial, integrada per quatre administradors i quatre consellers, especialment respecte del fogatge.²² La funció determinant era servir d'instància centralitzadora amb prou força per resistir les previsible temptatives reials, un cop llicenciada la cort, de controlar en benefici propi la recaptació. Efectivament, entre les condicions del donatiu fet pel braç reial al rei constava la voluntat que fos una comissió gestora nomenada pel braç la que es fes càrrec de l'organització, la col·lecta, l'administració i la resolució judicial –d'ofici o a instància de part– dels conflictes o dubtes suscitats, la despesa i la fiscalització del procés, amb competència plena i exclusió expressa dels oficials reials.

Aquest feix d'atribucions i competències enumerat de manera abstracta²³ estava orientat bàsicament vers el control fiscal, sense oblidar importants atribu-

19. Així, en la sessió del 9 de novembre de 1359 s'elegien dues comissions, els membres d'una de les quals "*fuertunt electi ad tractandum de dono*". La componien sis representants per braç, els noms dels quals transcriu el procés. Vegeu *Cortes...*, vol. 15, pàg. 442. No ens ha d'estranyar, doncs, que alguns dels membres d'aquesta comissió fossin elegits poc després *deputats*, administradors i consellers de les dues comissions estamentals gestores del donatiu.

20. Vegeu, en general, l'exposició de TORRE a «Orígenes de la *Deputació...*».

21. *Cortes...*, vol. 3, pàg. 375.

22. Per a una visió genèrica i simplificadora no jurídica vegeu FERRER I MALLOL, «Origen i evolució...», pàg. 153.

23. Per a un desenvolupament global des d'una perspectiva volgudament jurídica, vegeu Albert ESTRADA-RIUS, «La jurisdicción de la *Deputació del General de Catalunya* y su aplicación», *Rudimentos legales. Revista de Historia del Derecho*, 1 (1999), pàg. 131-164, [publicació de la Universidad de Jaén], i *Una casa per al General de Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2000, pàg. 27 i seg. També del mateix autor vegeu la ponència «La *Deputació del General de Catalunya* i la seva *iurisdicció*», dins *III Jornada d'estudi sobre l'autonomia judicial i financera a Catalunya*. Barcelona, Universitat Pompeu Fabra, 1999, [en premsa].

cions militars. En l'àmbit de les primeres, la limitació més important era el fet que es negava expressament la potestat executiva. Aquesta s'atribuïa a les autoritats ordinàries i només subsidiàriament requeria en mans de la comissió. Un acord que respon a la voluntat d'ingerir el menys possible en les entitats jurisdiccionals preexistents i que també explica l'organització de la proferta en dos nivells diferenciats: el del General de Catalunya i el dels municipis.

La proferta i les condicions de la seva percepció

La proferta o donatiu global ofert pel General de Catalunya al monarca ascendia a la fabulosa suma de 144.000 lliures barcelonines anuals a pagar durant dos anys.²⁴ Ignorem com es procedí a fixar-la. Això no obstant, la causa final d'aquesta suma fou una de les circumstàncies preses per fer el càlcul: entre les quals dominava el pagament dels jornals de nou-cents soldats al llarg de vuit mesos l'any, a raó de 5 sous el cavaller alforrat i de 7 s. l'armat. Altres dades orientatives de la capacitat contributiva les devia proporcionar el fogatjament de 1358,²⁵ registre fiscal que els braços eclesiàstic i militar no oblidaren de reclamar, en els capítols, als oficials reials de la tresoreria.²⁶

El cas és que els braços –en el si de la comissió nomenada *ad hoc* per la cort per concordar el donatiu– acordaren que el braç reial en pagaria la meitat i els braços eclesiàstic i militar la meitat restant, tal com queda fixat en els capítols del donatiu. Assignada en aquest primer compartiment la quantitat de 72.000 ll. b. anuals a pagar durant dos anys al braç de les ciutats, viles i llocs reials, els seus integrants devien acordar el repartiment de la quantitat global entre les corporacions que la integraven.

Aquest segon repartiment ja no es va dur a terme en el marc de la cort, sinó a través de la comissió estamental gestora de l'ajuda del braç reial, la qual va elaborar una llista amb les universitats reials i va procedir a assignar la quantitat que hauria d'aportar cada una. Ara bé, per fer aquesta assignació dins del braç reial es prengué com a referència els focs o unitats fiscals que tenia cada universitat, tal com era la voluntat de la cort manifestada en els capítols del donatiu. D'aquesta manera, els administradors de la comissió del braç reial ordenaren a les universitats que fessin un fogatjament o recompte de focs. En el cas de Barcelona no podem documentar els acords del Consell en aquesta matèria a causa de la pèrdua del llibre del Consell corresponent a aquest període. No obstant això, podem extrapolar la mecànica del sistema a través de les dades i interpretacions que aporten Christian Guilleré²⁷ i Pere Ortí²⁸ pel que fa a Girona. En aquesta dar-

24. Vegeu el reconeixement regi de la importància quantitativa d'aquest donatiu, notes 13, 14 i 15.

25. Per a la publicació i estudi del fogatjament, vegeu Josep M. PONS GURI, «Un fogatjament desconegut de l'any 1358», dins *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, Barcelona, Fundació Noguera, 1989, vol. 1, pàg. 257-449.

26. Vegeu els capítols del donatiu dels braços militar i eclesiàstic a SÁNCHEZ i ORTÍ, *Corts, parlaments...*, cap. 44, pàg. 224.

27. Christian GUILLERÉ, *Girona al segle XIV*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993-1994, 2 vol.

rera ciutat sí que s'han conservat les lletres dels administradors, les actes dels consellers i el fogatjament i la talla.²⁹

En aquest cas sabem que un cop closes les corts, el 14 de gener de 1360 els administradors encomanaren als consellers de Girona el recompte de focs o fogatjament, i els instaren a acabar-lo abans de la darrerria de febrer. El dia 10 de març els consellers, acabat el fogatjament, enviaren les dades als administradors, que aplicaren la quota de 50 s. per foc al nombre total de focs tramesos en cada fogatjament municipal i enviaren la suma resultant a la respectiva universitat del braç reial.

Aquesta mecànica que traslladem a Barcelona ens permet quantificar per dues vies l'aportació de la capital del Principat. D'una banda, tal com ha fet Ortí, a través del nombre de focs que tenia la ciutat -6.568- i, d'altra banda, d'acord amb la suma de les quantitats que consten als llibres de clavaria com a efectivament pagades trimestralment pel Consell de Barcelona, les quals ascendien a 4.105 ll. b. D'aquesta manera, el pagament dels vuit trimestres, en cas que s'hagués fet -circumstància que no es donà pel cessament de l'ajuda- hauria ascendit a un total de 32.840 ll. b., suma que s'hauria pagat en dos anys, a raó de 16.420 ll. b. anuals.

El mandat de la cort era que el donatíu s'havia de percebre a través del fogatge en col·lectes trimestrals. El resultant eren quatre pagues anuals, que començaven a partir de l'1 de maig de 1360. Sobre la percepció del fogatge com a mecanisme de compartiment de quantitats cal remarcar la influència francesa.³⁰ Al regne veí, el primer fogatjament general documentat datava de 1328.³¹ Rigaudière³² exposa com, progressivament, i en especial a partir de mitjan segle XIV, el fogatge passà de ser un tribut que establia una quantitat monetària a recaptar per unitat fiscal, sense saber-ne el volum final, a esdevenir un tribut de repartiment o un mecanisme de repartiment o talla. És a dir, no es decretava una quota a percebre per foc sense saber el que es recaptaria, sinó que primer es decidia la quantitat a recollir i, amb posterioritat, s'organitzava la repartició o *compartiments* d'acord als focs, fins al punt que historiadors clàssics de les institucions com Ferdinand Lot i Robert Fawtier equiparen el fogatge amb la talla.³³

En definitiva, trobem una proferta estructurada piramidalment en dos grans espais temporals i administratius. El primer, controlat per les comissions que elaboren els càlculs generals, distribueixen les quantitats que les universitats

28 Pere ORTÍ, «Una primera aproximació als fogatges catalans de la dècada de 1360», *Anuario de Estudios Medievales*, 29 (1999), pàg. 747-773. Agraïxo al Dr. Pere Ortí que em facilités el seu treball.

29 *AHCG* (Arxiu Històric de la Ciutat de Girona), sèrie VIII.1.1, lligall 1, reg. 1. Vegeu-ne els comentaris de GUILLERÉ, *Girona al segle XIV*, vol. 2, pàg. 8 i seg., i ORTÍ, «Una primera aproximació...», pàg. 754 i seg.

30. Vegeu l'estudi i la bibliografia compilada a M.-A. ARNOULD, *Les relevés de feux*, Turnhout, Éditions Brepols (Typologie des Sources du Moyen Âge Occidental, fasc. 18), 1976.

31. Vegeu la documentació, bibliografia i raonament tributari presents a l'obra de Jean FAVIER, *Finance et fiscalité au Bas Moyen Âge*, Paris, Société d'Édition d'Enseignement Supérieur, 1971.

32. Albert RIGAUDIÈRE, «Les révisions de feux en Auvergne sous les règnes de Charles V et de Charles VI», dins *Gouverner la ville...*, pàg. 359-411.

33. «*Le fouage est donc un impôt de répartition, une taille*» (Ferdinand LOT i Robert FAWTIER, *Histoire des Institutions Françaises au Moyen Âge*, PUF, 1957, vol. II, pàg. 259).

han d'aportar i les cobren. És l'àmbit de la fiscalitat estamental. El segon aprofita l'estructura administrativa i els mecanismes de les universitats preexistents. És l'àmbit de la fiscalitat municipal al servei de la fiscalitat estamental.

La participació del municipi en la proferta: el cas de Barcelona

La base doctrinal i jurídica que fonamenta la participació municipal

La participació del municipi en el nodriment de l'erari del General de Catalunya té una base doctrinal i un fonament jurídic inequívocs. Pel que fa a la doctrina, ens remetem a la teoria corporativa, en el seu desenvolupament articulador de la comunitat política. Així, el municipi, o més ben dit la *universitas*, forma un cos propi que agrupa els singulars de la comunitat local municipal, ja sigui ciutat, vila o simplement lloc. Les *universitas*, sota jurisdicció plena i directa del rei, convocades per aquest en parlament o bé a cort general, formen una corporació superior amb el nom de *braç reial*. Aquest braç, reunit en cort general amb els altres dos braços, l'eclesiàstic i el militar, formen una corporació superior: el General de Catalunya. No entrarem pas a discutir aquí la possibilitat, en tot cas frustrada, de formació d'un suposat general de tots els regnes i terres *citra* marins de la Corona a partir de les convocatòries i reunions de corts generals de tots els regnes.³⁴

L'estructura exposada es pot resseguir en les fonts a partir de les dues darreres dècades del segle XIII i és ràpidament assumida i perfilada en la praxi política de la centúria següent.³⁵ Interessa assenyalar com la *universitas* –en el nostre cas, Barcelona– és membre, seguint la graduació exposada, del General de Catalunya i del braç reial. Per tant, l'erari del qual es dota el General, que es confia amb expressa exclusió reial a comissions estamentals gestores de l'ajuda, es pot fer reposar sense problemes en la *universitas* i confiar als organismes municipals ordinaris, que, d'altra banda, en virtut de l'autonomia municipal, no eren considerats propis de l'administració reial.

Aquesta és la doctrina recollida implícitament pels redactors dels capítols del donatiu de la cort general de Cervera que donen la legitimació jurídica. En concret, el capítol 41, el tenor del qual és com segueix: "*Item, que la dita ajuda se haja e-s pach per via de fogatge e no per altra manera; e que-ls consellers, paers, jurats e cònsols de cascuna ciutat, vila e lochs, carregan als uns més e als altres menys, segons que a ells serà mils vist faedor*".³⁶ Per tant, la percepció en l'àmbit local o bàsic s'encarrega genèricament als municipis reials –com també s'encarregarà als senyors jurisdiccionals– i no directament, com s'hauria pogut fer, a la comissió gestora o col·legi d'administradors del donatiu del braç reial. Aquesta comissió es manté expressament a un nivell immediatament superior i comú a

34. MONTAGUT, «La justicia...».

35. TORRE, «Orígenes de la Deputació...».

36. SÁNCHEZ i ORTÍ, *Corts, parlaments...*, pàg. 204.

cada *universitas* municipal, amb un caràcter volgudament general. Un disseny institucional que devia respondre als principis d'eficàcia, de jerarquia i d'economia organitzativa, d'una banda, i al respecte de l'*status quo* polític o jurisdiccional, de l'altre.

Per facilitar aquesta tasca als municipis, el capítol 45 del mateix donatiu preveu: "*Item, que de totes les coses contengudes en los damunt dits capítols o en qualssevol d'aquells sien fetes letres e cartes del dit senyor [el rei] a totes aquelles universitats qui les demanaran, bé e largament dictades a profit d'aquelles universitats qui les demanaran, no mudada la substància del fet, franques de tot dret de sagell*".³⁷ D'aquesta manera el municipi, que s'hauria de fer càrrec de l'organització i la recaptació del fogatge, tindria els instruments normatius necessaris per dur a terme la tasca atribuïda.³⁸

El municipi hauria d'assumir les despeses derivades de les funcions encomanades. No podem oblidar la condició previsorà posada pel rei de rebre la quantitat del donatiu íntegra, amb exclusió de les despeses generades per l'administració del donatiu. Així queda clarament expressat al capítol 2 i es posa com a condició a la fórmula d'acceptació reial amb reiteració.³⁹

El municipi rebia, en contrapartida, compensacions per l'esforç realitzat. Així, al capítol 30 el rei es comprometia a no fer, mentre durés l'ajuda bianual, cap petició al braç de les ciutats, viles i llocs reials "*ne a alcuna d'aquelles [les universitats] ne als singulars d'aquelles [...]*"⁴⁰ salvant el seu dret a qüestions ordinàries,⁴¹ rendes i altres deutes que ell tingués.

Per dur a terme la tasca assignada, el municipi disposava de la seva estructura ordinària i la seva capacitat organitzativa extraordinària, avalada per una llarga experiència, com és conegut, en les tasques fiscals i financeres, tant per compte propi com per compte del rei. El text del donatiu no oblidava, però, que les universitats esdevenen també subjectes passius obligats al donatiu. Per aquesta raó, d'acord amb el capítol 27, es disposen penes canòniques i pecuniàries. Així, les universitats reben sentència d'entredit per l'observació de l'ordenat en poder de l'arquebisbe de Tarragona, sense possibilitat d'aixecament fins a satisfer els deutes i pagar el doble del contrafet.⁴²

Els capítols del donatiu estenen una delegació expressa als membres representatius del municipi per dur a terme l'exacció del donatiu via fogatge proporcional a la riquesa dels contribuents. En el cas de Barcelona són els consellers els encarregats d'assumir la percepció a través de l'únic instrument fiscal que responia a les exigències de les corts: la talla. Els consellers, amb el suport del Consell de Cent jurats o *consilium* reduït que representa la *universitas* sencera i

37. SÁNCHEZ i ORTÍ, *Corts, parlaments...*, pàg. 204.

38. Entre altres raons –el fet que Barcelona fos cap del braç reial– això explica la col·lecció de processos de corts guardats pel Consell de Barcelona en el seu arxiu. Vegeu *AHCB*, 1B-XVI, *Corts*. També els capítols del donatiu conservats en diversos arxius municipals de Catalunya, alguns d'ells utilitzats per SÁNCHEZ i ORTÍ, *Corts, parlaments...*

39. SÁNCHEZ i ORTÍ, *Corts, parlaments...*, cap. 2 i 41, pàg. 193 i 204 respectivament.

40. SÁNCHEZ i ORTÍ, *Corts, parlaments...*, pàg. 201.

41. Cal recordar que Barcelona havia redimit les qüestions el 1299. Vegeu ORTÍ, «La construcció del sistema fiscal...», pàg. 24.

42. SÁNCHEZ i ORTÍ, *Corts, parlaments...*, pàg. 200.

el *consilium generale* veïnal dels caps de casa, difícils de reunir per raons demogràfiques,⁴³ representen el nucli dur de representativitat comunal i l'autonomia del municipi enfront dels oficials reials; en el cas de Barcelona, el veguer de Barcelona i el batlle, representants de l'autoritat reial i superiors dels anteriors. Tot i que aquests, juntament amb altres autoritats reials com ara el portantveus del governador de Catalunya i el seu homònim dels comtats, assumiren per voluntat reial i per necessitat estamental –pel fet de no tenir atribuïda la comissió gestora del donatiu potestats executives– el paper de tutors de l'efectivitat del pagament tributari per part dels particulars.⁴⁴

L'organització del fogatjament i de la talla

La normativa bàsica per a la satisfacció de la proferta està continguda als capítols del donatiu. Aquests donen les directrius fonamentals, però no són exhaustius en la regulació de tot l'*iter* procedimental. Restava un marge important per a l'autonomia dels membres de la comissió gestora del donatiu.⁴⁵ També és especialment àmplia, tal com ens demostra la pràctica, l'autonomia de les autoritats municipals. Cal no oblidar, però, el paper tutorial de les autoritats reials, que en la pràctica semblen força actives.⁴⁶

En el cas de Barcelona ens hem de remetre bàsicament a la font que utilitzarem en reconstruir el donatiu. Es tracta dels llibres anuals de comptes del clavari Miquel d'Aguilar. Els assentaments de *rebudes* o cobrament i els de *dates* o pagament suposen una guia fiable sobre el moviment comptable de la institució. En concret, respecte del moviment comptable generat per l'organització del fogatjament i la posterior percepció del fogatge via talla. No podem pas recrear tot el sistema, a causa de les pèrdues i llacunes documentals, però sí reconstruir el procés a través de la seva organització institucional i del repartiment de competències.

43. Vegeu FONT RIUS, «La administració financiera...», pàg. 615.

44. Així, les ordres donades pel rei als portantveus del governador de Catalunya i dels comtats, o les crides del veguer de Barcelona, que instaven en ambdós casos al compliment de l'exacció i pagament del tribut. Vegeu respectivament *ACA* (Arxiu de la Corona d'Aragó), Cancelleria, reg. 1505, f. 73r, i *AHCB* (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona), 1B-I, *Llibre del Consell*, 22, f. 22r.

45. Aquesta actuació ens és desconeguda per manca de la documentació. Algunes dades indirectes que ens permeten reconstruir algunes de les seves activitats es poden resseguir a través de les demandes del rei a aquells. Especialment la petició d'avançament de pagaments. Per exemple, el 28 de gener de 1360 es demanen 60.000 florins (*ACA*, Cancelleria, reg. 1505, f. 77v).

46. Cal esmentar la crida que per ordre del veguer fan els consellers de començar la recaptació trimestral, que conté els advertiments pertinents contra col·lectors negligents o ciutadans rebels al pagament (*AHCB*, *Llibre del Consell*, 22, f. 22r); així com l'advertiment del rei al seu portantveus del governador de Catalunya sobre el procediment a seguir respecte "*certa haiduda sia pagada per lo braç de les ciutats, viles e lochs reials de Cathalunya per via de fogatge e no altre manera. E lo dit fogatge de present se deia fer scriure e après cullir segons que ordenat sera per els administradors*" (*ACA*, Cancelleria, reg. 1505, f. 77v).

Els fogatjadors

Per percebre un tribut de naturalesa mixta,⁴⁷ com el que amb el nom ambigu de fogatge es dissenyava en els capítols del donatiu, era imprescindible elaborar un registre en què constessin les unitats fiscals impositives. Ja hem vist com els administradors de les comissions gestores del donatiu s'havien de fer valer a fi i efecte de repartir o compartir la suma que havia de satisfer el braç reial entre les universitats contribuents. Per una llacuna en la sèrie de llibres del Consell de Barcelona d'aquest període, ignorem les previsions dels consellers respecte d'això, però presumim que eren idèntiques a les que ja hem presentat pel que fa als seus homòlegs gironins. Es tractava d'aplegar un registre de focs que no havia de ser altra cosa que els cèlebres fogatjaments o llibres de focs.⁴⁸

La historiografia ha estat més pendent de la publicació i datació d'aquests llibres que no pas d'estudiar-ne els mecanismes d'elaboració, amb excepcions notables.⁴⁹ La seva tipologia, en trets generals, és variable i no podem entrar en aquesta seu. Només assenyalarem, com a tret destacat que cal tenir en compte, l'abast que tenen segons les variables territorials,⁵⁰ estamentals⁵¹ o, fins i tot, socioeconòmiques.⁵²

En compliment del que disposaven els capítols del donatiu, tota la documentació generada havia de ser destruïda al cap de dos anys.⁵³ El mandat va tenir efecte i el resultat és que tampoc conservem la documentació generada per la comissió dels administradors del donatiu del braç reial ni l'activitat a escala local. El fogatjament ordenat a la cort de Cervera devia patir parcialment un camí similar. La identificació del fogatjament publicat primer per Bofarull⁵⁴ i després a la

47. Vegeu BERLIRI, *L'ordinamento tributario della prima metà del sec. XIV nell'opera di Bartolo di Sassoferrato*, Milano, Giuffrè Editore, 1997, pàg. 17.

48. Malauradament, més coneguts per l'ús indirecte que se'ls ha donat de cara a obtenir informació demogràfica, que no pas per la finalitat exclusivament fiscal per la qual van ser redactats.

49. Pel que fa a això, vegeu especialment els treballs de PONS GURI, «Documents sobre fogatges de Montclús i de Montseny (segle XIV)» i el ja esmentat «Un fogatjament desconegut...», ambdós aplegats en el ja citat *Recull d'estudis...* Vegeu, respectivament, les pàg. 231-254 i 255-449. Vegeu també ORTÍ, «Una primera aproximació...».

50. Ens referim als fogatjaments generals de tot Catalunya o als que recullen unitats territorials menors, com ara els bisbats o les vegueries, o fins i tot, en un nivell inferior, els quaters de Barcelona. Caldrà tenir present això en veure els documents conservats i la relació esglaonada que sovint mantenen.

51. En algun cas, com el 1365, només s'encarregava de fer un nou fogatjament per al braç reial i restava vigent l'anterior per a la resta de braços.

52. En el cas de la inclusió o no de grups socials com ara els jueus, els musulmans, els estrangers o els pobres mendicants.

53. En un sentit continuista del que es disposa als capítols del donatiu, destaca el manament reial de 18 de desembre de 1359 pel qual el monarca ordenava a escrivans, notaris i altres oficials reials, a més de la totalitat dels notaris públics, que apleguessin totes les escriptures públiques relatives a la proferta en capbreus especials i separats dels que continguessin altres negocis. En acabar, havien de ser lliurats als *deputats* i administradors per tal que en fessin el que en volguessin, òbviament, destruir-los. Vegeu ACA, Cancelleria, reg. 1505, f. 77r.

54. P. DE BOFARULL, *Censo de Cataluña, ordenado en tiempos del rey don Pedro el Cerimonioso*, Barcelona, Archivo de la Corona de Aragón (Colección de documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón, 12), 1856.

col·lecció de processos de cort de la Real Academia de la Historia amb aquesta atribució, ha estat desestimada posteriorment amb proves sobrades.⁵⁵ En canvi, d'acord amb Pons Guri, es pot reconstruir indirectament a partir del fogatjament de 1365,⁵⁶ que va recomptar només els focs reials, tot retenint de manera comparativa els focs reials de 1360 i mantenint la resta de focs.

Segui com sigui, el fogatjament es dugué a terme seguint les instruccions dels consellers i per encàrrec dels administradors de la comissió estamental gestora del donatiu del braç reial. Amb aquest fi, i tal com es documenta a Girona, els consellers nomenaren una comissió especialitzada, de manera que en rebre el resultat del compte de focs el degueren notificar als administradors. A partir dels assentaments del clavari respecte de la satisfacció de salaris, podem reconstruir l'entramat personal i l'organització institucional utilitzada en el fogatjament de Barcelona. Així, a principi de juny de 1360,⁵⁷ s'ordenava el pagament dels "*assignats a escriure els focs de la ciutat*". A partir de les llistes, percebem la dinàmica de treball. La ciutat era repartida en quatre *quarters*,⁵⁸ que configuren quatre barris: de Santa Maria del Mar, de Sant Pere –o de la Salada, com també se l'anomena a vegades– de Santa Maria del Pi i dels Framenors. Un curiós dibuix recollit en un dels fogatjaments de la segona meitat del segle XIV recull la imatge ideal de la ciutat com un cercle dividit en els quatre quarters.⁵⁹

En els fogatjaments intervenen prohoms, "*a fer escriure los dits focs*", i els escrivans pròpiament dits. Tots cobren un salari de 5 ll. b. Entre els primers hi trobem Joan Ros, Guillem de Quintana, Francesc des Camps, Joan de Montjuïc, Burguet de Sarrià, Guerau Julià, Jaume de Comes, Gaubert de la Geltrú, Pere de Caselles, Pere Gassull i Francesc de Basquerons. Entre els segons, Francesc Pasqual, Bernat Toló, Mateu Parera i Guillem Buach, com a assignats a escriure els focs de cadascun dels quatre quarters de la ciutat, respectivament. Així, s'assignava un escrivà a cada quarter. Resta a part Bernat de Marimon, escrivà assignat a escriure tots els focs de la ciutat. És a dir, cada escrivà hauria de redactar el fogatjament *per menut* del quarter assignat i lliurar-lo a Marimon, que s'encarregaria d'aplegar en un sol llibre el fogatjament general de tota la ciutat, refonent les dades parcials.

Podem pensar que els onze prohoms, encara que no es digui específicament, eren els assignats a fer el recompte de focs i notificaven les dades recollides a l'escrivà respectiu. És raonable, també, pensar que cada prohom tenia assignat una part del quarter; possiblement la unitat inferior al quarter utilitzada era l'i-

55. Vegeu, quant a això, les observacions de Joaquim LLOVET, «Sobre la data de l'anomenat 'primer cens de Catalunya'», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* (Institut d'Estudis Catalans), III-IV (1954-1955), pàg. 25-26; i PONS GURI, «Un fogatjament desconegut...», pàg. 257 i seg.

56. Vegeu Josep IGLÉSIES, «El fogaje de 1365-1370. Contribución al conocimiento de la población de Cataluña en la segunda mitad del siglo XIV», *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona*, XXXIV (1962), pàg. 249-356.

57. *AHCB*, 1B-XI, *Clavaria*, 2, f. 271v.

58. La partició de les ciutats en quarters era usual en poblacions com ara Manresa i Cervera, entre altres, a efectes administratius i per a la percepció de les lalles.

59. Vegeu Montserrat GALERA *et alii*, *Atlas de Barcelona*, Barcelona, Publicacions del Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya, 1982, pàg. 2-3, reproducció núm. 1. Correspon al fogatjament de 1389, l'original es troba a la coberta del volum *AHCB*, 1B-XIX, *Fogatges*, 5.

lla de cases. Ens pot servir d'orientació la *capta* coetània que s'organitzava per recollir dels barcelonins, de manera voluntària, una ajuda per a les muralles. L'organització es feia, precisament, encomanant cada illa de cases a un responsable que cada diumenge realitzés la petició.⁶⁰ Una mitjana ideal –i, per tant, merament indicativa– assignaria tres fogatjadors a cadascun de tres quaters i dos al restant.

En un altre assentament⁶¹ es paga de salari 2 ll. 10 s. b. als notaris Romeu de Sarrià, Simó de Forés, Pere Ullastrell i Francesc de Muntalt. Els tres primers, membres de la comissió, perceben aquests diners a part dels que cobren com a membres d'aquella, per raó de les escriptures que havien fet en relació amb el fogatge. En un assentament posterior es consigna la paga de 2 ll. 10 s. b. a Jaume des Pou i Jaume d'Alteller, verguers de la ciutat, per la tasca de fer reunir els prohoms “*assignats a fer los affers del dit fogatge*”. La seva funció seria d'avisar i convocar els membres de la comissió als plens.

Els talladors

Enviada la suma total dels focs de la universitat els consellers esperaren de rebre la quantitat que els pertocava aportar *pro rata* de l'aportació total del braç reial. Aquest és, almenys, el procediment que hem explicat pel cas de Girona. Una vegada rebuda la suma a satisfer, el Consell de Cent jurats de Barcelona elegí una comissió de vint prohoms per tal de procedir a la taxació o talla de la quantitat entre els barcelonins.⁶² El sistema era usual arreu respecte del repartiment de talles, com recull Font i Rius.⁶³ La cura administrativa del clavari fa que sapiguem els noms dels designats, el treball que els era assignat genèricament i les quantitats cobrades per aquesta tasca, al final de juny de 1360.

Ens trobem en el marc de la fiscalitat municipal a través del tribut de la talla. Tot i que aquest tribut ha merescut notables estudis en altres poblacions, no en coneixem en el cas de Barcelona.⁶⁴ No obstant això, coneixem la dinàmica de la talla barcelonina a través d'una sentència decidida el 7 d'octubre de 1312 pel jutge Guillem de Vallseca per la qual manava que les talles de Manresa s'havien de fer pel mateix sistema que les de Barcelona.⁶⁵ En tot cas, per fer la talla calia que els contribuents declarassin la riquesa gravada pel tribut i calia recollir les declaracions en uns llibres de manifest. Una vegada fet això, calia calcular, d'acord amb la

60. AHCB, 1B-XI, *Clavaria*, 3, f. 69r. Correspon a l'exercici 1360-1361.

61. AHCB, 1B-XI, *Clavaria*, 2, f. 273r.

62. AHCB, 1B-XI, *Clavaria*, 2, f. 268r i seg.

63. FONT RIUS, «La administración financiera...», pàg. 624.

64. Vegeu entre altres treballs els de Jordi MORELLÓ, «Aproximació a les fonts fiscals de la Catalunya baixmedieval: llibres d'estimes, valies i manifests», *Anuario de Estudios Medievales*, 22 (1992), pàg. 425-441, i els de Max TURULL, «La hacienda municipal y la tributación directa en Cataluña durante la Edad Media. Planteamiento general», *Revista de Hacienda Autonómica y Local* (Madrid), XXII-64 (1991), pàg. 9-80, i *La configuración jurídica del municipio baix-medieval. Règim municipal i fiscalitat a Cervera entre 1182 i 1430*, Barcelona, Fundació Noguera, 1990.

65. Marc TORRAS, *La crisi del segle XV a Manresa. Una aproximació a partir dels llibres de manifest*, Manresa, Angle Editorial, 1996, pàg. 31-32.

quantitat global assignada, la contribució de cada unitat fiscal o contribuent. Per portar a terme aquesta tasca calia establir, per tant, una comissió especial.

L'esmentada comissió, que documentem a través dels llibres de clavaria, devia estar encapçalada per Ramon des Pla, que cobra 10 ll. b. pels seus treballs en la taxació o talla general del fogatge. La composició de la comissió no era uniforme pel que fa a les funcions ni al salari. Si a Des Pla se li atorga una certa preeminència de fet o honorífica, com sol correspondre a la presidència, a la resta se'ls distingeix per dues categories discriminants: la vinculació a l'àmbit jurídic i el salari assignat. Ambdues característiques van lligades a la funció exercida en el si de la comissió.

Vegem amb més detall la composició de la comissió, repartint els seus membres en dos grans grups. En primer lloc, els anomenats prohoms de la taxació, que cobren 10 ll. b. Hi trobem, a més de l'esmentat Ramon des Pla, Ramon Rovira, Guillem de Quintana, Pere Gatell, Nombert de Vilafranca, Berenguer Massanes, Domènec Borday, el notari Francesc de Muntalt, Guillem de Laterà, Jaume de Gualbes, Jaume de Mitjavila, Guillem de Muntells, Francesc Sant Climent, Jaume çà Sala i Ramon des Soler. Un segon grup està format per notaris i juristes⁶⁶ de Barcelona, que cobren 15 ll. b. El componen els notaris Simó de Forest, Pere Ullastrell i Ramon⁶⁷ de Sarrià, Berenguer des Cortey, savi en dret, i finalment Berenguer de Montjuïc, que, pel que cobra i pel cognom, podem especular si també és un jurista.

Les funcions de la comissió van lligades a la taxació o talla de la quantitat assignada a Barcelona d'acord al fogatge. Ja hem vist, en parlar dels capítols del donatiu, com es disposava que la suma corresponent al braç reial s'hauria de taxar o tallar d'acord amb les previsions contingudes en els mateixos capítols. És a dir, calia repartir la suma global assignada al municipi més les despeses administratives previsibles. Calia tenir en compte, en fer el càlcul, el principi de proporcionalitat previst. Tal com es deia als capítols, el repartiment del fogatge entre els habitants de les ciutats, viles o llocs es feia "*carregan als uns més e als altres menys, segons que a ells [amb referència als consellers, encara que en el nostre cas correspon per comissió a la junta de taxadors] serà mils vist faedor*".⁶⁸

Aquesta talla corresponia en gran manera a la unitat tributària del foc, sotmesa a una exacció d'un màxim de 20 s., i la unitat de *soldada*, per la qual es taxaven amb 12 s. per ll. els que no formaven un foc però que tenien una capacitat contributiva basada en un salari.⁶⁹ Aquest darrer supòsit era especialment freqüent a les ciutats, i encara més a Barcelona. A més, s'havia de veure qui havia de contribuir al donatiu del braç reial i qui n'estava exempt perquè ja contribuïa als braços restants.⁷⁰ Ens podríem allargar assenyalant molts altres aspectes, sub-

66. Vegeu l'anàlisi local sobre el paper dels juristes en l'organisme de govern municipal fet per Albert RIGAUDIÈRE, «L'essor des conseillers juridiques des villes dans la France du bas Moyen Âge», dins *Gouverner la ville...*, pàg. 215-251.

67. En un altre lloc se l'anomena Romeu de Sarrià. En conseqüència, un dels dos noms és erroni. Vegeu *AHCB*, 1B-XI, *Clavaria*, 2, f. 273r.

68. SÁNCHEZ i ORTÍ, *Corts, parlaments...*, cap. 41, pàg. 204.

69. SÁNCHEZ i ORTÍ, *Corts, parlaments...*, cap. 5, pàg. 194.

70. SÁNCHEZ i ORTÍ, *Corts, parlaments...*, cap. 3 i 4, pàg. 193 i seg. El primer fins i tot recull una sentència sobre el tema.

jectes a un veritable exercici d'avaluació jurídica que devia ser sotmès a la resolució o a consell del jurista de la comissió, Berenguer des Cortey, de ben segur amb el consell de la resta de prohoms.

Per tant, podem dir sense temeritat que aquesta comissió tenia atribuïda una jurisdicció com a mínim per via governativa, la qual li permetia desenvolupar els principis jurídics i aplicar-los. Pel fet de desconèixer el nomenament o mandat concret dels taxadors per part del Consell de Cent jurats, n'ignorem el contingut material i el seu abast. De manera que no podem avançar si aquesta jurisdicció també es manifestava a través de la via judicial, és a dir, de la resolució dels conflictes derivats de l'aplicació de la talla.

La col·lecta del fogatge

Usant, entre d'altres, les mateixes fonts de clavaria s'intentarà mostrar l'organització creada per tal de recol·lectar la talla a percebre per satisfer el fogatge. Els capítols del donatiu establiren el primer de maig de 1360 com a data d'inici de l'exacció.⁷¹ La col·lecta havia de durar dos anys sencers i s'organitzà per trimestres o terces. En la documentació es parla també de pagues i s'identifiquen amb el numeral corresponent. Hi consta la percepció de quatre pagues senceres i el començament de la cinquena paga, que no es va arribar a completar.

Cal recordar que el 13 de maig de 1361 els monarques d'Aragó i Castella signen la pau anomenada de Terror, pau que seria trencada per part castellana, sense avís previ, el juny de 1362. Ara bé, dins de les previsions i cauteles preses pels braços en la redacció dels capítols del donatiu s'hi acollí el desenvolupament de la *regula iuris* que consignava que "*cessante causa cessat effectus*".⁷²

La concreció detallada i precisa de l'enunciat general del principi es troba al capítol 11.⁷³ Els assessors juristes que redactaren els capítols, d'acord amb la voluntat política dels representants estamentals, tot i el detall casuístic i la pretesa exhaustivitat en la consideració de supòsits, no preveïen el cas, immoral i contrari al dret, de trencament amb traïdoria d'una pau "*ferma e perdurable*"⁷⁴ efectuat per una de les parts, que fou el que al final acabà passant.⁷⁵

71. El 23 de gener de 1360 el rei adverteix el seu portantveus del governador a Catalunya respecte de les mesures d'ordre públic i de col·laboració i el comportament que ha d'adoptar respecte de la preparació del fogatge per part dels administradors del braç reial. (ACA, Cancelleria, reg. 1505, f. 76r). D'altra banda, com ja hem esmentat amb anterioritat, cada col·lecta trimestral anava precedida d'una crida que els consellers feien per ordre del veguer de la ciutat. En documentem la realitzada el 5 de febrer de 1361, corresponent al trimestre febrer-abril. Vegeu AHCB, 1B-I, *Llibre del Consell*, 22, f. 22r.

72. Aquesta fórmula, encara que no la formulació concreta, té el seu origen en la construcció causal que Aristòtil exposa en el llibre II de la seva obra *Física*. Comentada per sant Tomàs, va tenir una àmplia difusió. Ja en la formulació enunciativa, és plenament acollida pels juristes del *ius commune*, que l'apliquen com a *regula iuris* en els supòsits oportuns.

73. SÁNCHEZ i ORTÍ, *Corts, parlaments...*, pàg. 196.

74. Vegeu la lletra de missatgeria de 23 d'agost de 1362 encomanada a Bernat, cavaller de Besalú, a fer per les vegueries de Besalú i Ripoll i l'honor de la Guàrdia. Editada a *Cortes...*, vol. 12, pàg. 473 i seg.

75. "*E es cert que cullides les dites tres terces [...] lo dit fogatge cessa per raho de la pau*". Vegeu AHCB, 1B-XI, *Clavaria*, 3, f. 55r.

Aquesta llacuna normativa, la insuficiència del *quantum* que mancava recaptar –que era aproximadament la meitat del donatiu– i la virulència de l'ofensiva castellana van propiciar l'inici d'un nou procés que desembocaria en la cort general de Montsó de 1362-1363, després de l'intent de convocar per al dia 10 de juliol un parlament a Barcelona⁷⁶ i la immediata transformació de la convocatòria de parlament en cort general per al dia 14 d'agost a la mateixa ciutat.⁷⁷ Una cort en el transcurs de la qual torna a aparèixer una frustrada taxació de fogatge a raó de 7 s. per foc durant un trimestre, d'acord amb el fogatjament manat a Cervera, donatiu que es desestimà, per insuficient, i que portà a la ja esmentada convocatòria de cort general de tots els regnes a Montsó.

Els collidors

Com denota el nom de l'ofici, eren les persones encarregades de cobrar les quantitats monetàries derivades del deute tributari. En els capítols del donatiu⁷⁸ es recull l'existència de collidors al costat de la dels porters i els escrivans. De totes formes pensem que més aviat es refereixen als collidors de les quantitats compartides pels administradors i no els collidors de la talla municipal. Això perquè es preveu la dependència directa de tots els collidors mencionats en els capítols dels administradors del donatiu, que tenien potestat per poder-los nomenar o revocar. En canvi, sabem que els collidors de la talla depenien directament dels òrgans municipals i no tenien contacte directe amb els administradors. Per això, el fet que, als mateixos capítols, es consignés expressament als consellers del municipi la taxació del fogatge, sense menció dels collidors depenents d'aquests.

Sigui com vulgui, en el cas de Barcelona els collidors depenien dels consellers, com és lògic tractant-se d'un tribut típicament municipal. Ja s'ha assenyalat com l'ordre de començar la col·lecta trimestral en nom del veguer la canalitzaven els consellers. Els collidors també rebien el salari per ordre dels magistrats municipals. Un sou que, per cert, era de 3 ll. b. per paga trimestral. En conseqüència, és raonable pensar que també eren nomenats per aquests. S'organitzaven equips de treball per parelles de col·lectors. Cada quarter, segons la densitat, tenia assignat un nombre determinat de parelles de collidors. Gràcies als assentaments de clavaria coneixem els noms dels col·lectors, la formació de les parelles, els quarters assignats, les quantitats rebudes i la taula de canvi en què fan el dipòsit. Tot això per a cadascuna de les quatre pagues trimestrals, les tres primeres individualitzades. Més confusa és la cinquena, rebuda de manera parcial i que als assentaments està afegida amb posterioritat, sobre els assentaments de la quarta.

La limitació d'espai no ens permet més que analitzar la composició dels collidors de la primera paga, recaptada per deu parelles de collidors. Cada parella repeteix en la segona paga, excepte en un cas. La seva distribució és la següent: al quarter del Pi s'assignen dues parelles; al del Mar, tres; al de Framenors, tres

76. *Cortes...*, vol. 12, pàg. 459-466.

77. *Cortes...*, vol. 12, pàg. 467-483.

78. SÁNCHEZ i ORTÍ, *Corts, parlaments...*, cap. 14, pàg. 197.

més, i al de Sant Pere, dues parelles. Ignorem la repartició seguida dins de cada quarter, però, com ja hem indicat respecte de l'elaboració del fogatjament, el més probable és que es fes d'acord amb les illes de cases.

Els collidors dels deutes

Tot i les amenaces de les autoritats reials –veguer i portantveus del governador– es donaven casos de mora en la satisfacció del deute tributari. Per això, els consellers acordaren nomenar una comissió especial de collidors destinada a cobrar els deutes del primer pagament.⁷⁹ La componien Bernat Joan, cap de guaita; Guillem Martí, escrivà, i un parell de saigs dels quals no es dóna el nom. Aquest procediment es repetirà al segon pagament.⁸⁰ En aquesta segona ocasió només es mencionen els mateixos cap de guaita i escrivà. En canvi, sí que s'hi especifica que la moneda rebuda seria dipositada a la taula de canvi de Bernat Ferrer, nomenat expressament per rebre la moneda dels deutes i, tot seguit, passar-la a la taula dels canviadors ordinaris.

Ignorem el contingut del nomenament i per aquest motiu no tenim una base fefaent de les atribucions i potestats de la comissió. Resta clar el seu objectiu: cobrar els deutes pendents de la talla. Aquest fet i la mateixa composició de la comissió –cap de guaita, dos saigs i escrivà– en posen de manifest el caràcter coactiu. Sembla segura la naturalesa executora de la comissió, és a dir, amb capacitat d'embargar béns dels morosos per satisfer el deute tributari, d'acord amb els advertiments al respecte de la crida feta pels consellers, per ordre del veguer i el fet que ingressin quantitats efectives fruit de la seva tasca.⁸¹

Els canviadors

Els propietaris de taules de canvi eren els particulars encarregats de la custòdia dels diners recaptats i d'oferir el suport financer necessari al municipi, avançant les quantitats i satisfent els pagaments, d'una banda, i rebent els cobraments, de l'altra. El municipi no assumirà aquesta tasca fins que, després de les fallides dels taulers particulars a les darreres dècades de segle, tingui lloc una intervenció municipal, que portaria a la creació de la taula municipal el 1401.⁸²

Els canviadors rebien els dipòsits en nom dels consellers i, per ordre d'aquests, feien els pagaments. En el nostre cas, els canviadors elegits per a les primeres dues pagues foren Eimeric d'Usay⁸³ i Jaume de Gualbes; per a la tercera i la quarta pagues, Berenguer Bertran, i per als deutes es menciona Bernat Ferrer.

79. AHCB, 1B-XI, *Clavaria*, 2, f. 46r.

80. AHCB, 1B-XI, *Clavaria*, 2, f. 47v.

81. Vegeu la nota 46.

82. Vegeu l'estudi de Josep M. PASSOLA, *Els orígens de la Banca Pública. Les taules de canvi municipals*. Sabadell, Editorial AUSA, 1999.

83. Igual que la resta de cognoms –un altre exemple seria Des Pla– la forma de transcripció és segons apareix en l'original, tot i que la grafia del cognom d'aquesta coneguda família ha estat consagrat per la historiografia com Dusay.

Tenien relació amb el clavari de la ciutat i havien de rebre o expedir-li les àpoques testimonials. Aquestes formalitats no se seguien sempre, però en aquest cas sembla que s'acceptava el llibre jurat de la seva comptabilitat "*qui pot e deu ésser près en loch d'àpoques*".⁸⁴

L'administració ordinària municipal: consellers, clavari i racionals

Respecte de l'estructura municipal, cal recalcar que, si bé els orígens daten del temps de Jaume I, no és fins a la meitat del segle XIV que trobem una sistematització burocràtica consolidada. És significativa l'aparició, just en aquests moments –vers el 1358– d'unes sèries contínues i sistemàtiques amb una lògica derivada d'una nova pràctica administrativa. La centren principalment els registres del clavari, els llibres d'àpoques i els d'albarans. Cal relacionar aquesta pràctica nova justament amb la pressió fiscal que rep el municipi per part del monarca, la qual desborda les previsions anteriors i obliga, simultàniament, al pagament del fogatge i de les naus i sous promesos el 1358, a més del finançament de les muralles. Tot plegat a través de l'administració mitjançant l'arrendament trimestral de les diverses imposicions i de l'endeutament amb la venda de censals i violaris, al costat de la recollida directa del fogatge a través d'una talla.

El fet és que el clavari Miquel d'Aguilar –una figura que caldria resseguir–, d'acord amb les instruccions dels albarans de manament que li trameten els consellers, rep els ingressos i efectua els pagaments de les despeses del municipi. A canvi, rebia l'època corresponent de reconeixement del pagament efectuat. La seva actuació, subordinada als consellers, esdevenia funció directiva envers els canvistes de les taules. D'altra banda, el clavari estava sotmès a la fiscalització dels dos racionals,⁸⁵ que, al final de l'exercici anual, afinaven els comptes. Verificaven els comptes, expressaven dubtes i al final del procés atorgaven l'albarà definitori.

La destinació del donatiu. Els administradors del donatiu del braç reial

L'exclusió del rei i dels seus oficials en l'administració del donatiu havia estat voluntat manifesta dels braços convocats en cort general i acceptada pel rei. Aquesta havia estat la raó definitiva per crear la comissió dels administradors del donatiu del braç reial, en una actuació paral·lela a la de la comissió dels diputats dels braços eclesiàstic i militar.

En els capítols del donatiu es regulen extensament les atribucions i les limitacions dels administradors. La més important en l'aspecte que ens interessa és la

84. AHCB, 1B-XI, *Clavaria*, 2, f. 268r.

85. Vegeu les anotacions que aporta FONT RIUS, «La administració...». Respecte dels supòsits anàlegs de fiscalització a l'administració reial i a la del General de Catalunya, cal remetre's als estudis de Tomàs DE MONTAGUT, *El Mestre Racional a la Corona d'Aragó (1283-1419)*, Barcelona, Fundació Noguera, 1987, 2 vol., i el ja esmentat *Les institucions fiscalitzadores...*

capacitat de recollir tota la moneda a Barcelona en el lloc que els administradors decidirien, per guardar-la en una caixa amb dues claus de les quals serien dipositaris dos dels administradors.⁸⁶ Això no obstant, no hauria estat gens estrany que finalment s'hagués decidit que la responsabilitat de la custòdia dels diners i la seva gestió, amb el benentès de la supeditació absoluta als manaments dels administradors, es confiaria a alguna de les taules de canvi de Barcelona. Això perquè l'aspecte de fons, que és el realment rellevant, era que els administradors constituïen la instància superior, exclusiva i centralitzadora del donatiu, per voluntat dels braços reunits en cort general, i la resta eren qüestions purament formals.

El clavari del consell barceloní, d'acord amb el procediment que ja hem vist, efectuava els pagaments a particulars, als oficials municipals, al rei i també –pel que respecte a la talla del fogatge– als administradors del donatiu del braç reial, pagaments que es poden resseguir a través dels llibres ja esmentats de clavaria. Així, per exemple, el dia 16 de novembre de 1360 els consellers donaven un albarà de manament al clavari amb el qual li ordenaven el pagament de 4.105 ll. b. a Pere des Pla, ciutadà de Barcelona, a Ramon de Carcassona, ciutadà de Lleida, a Francesc Pabies, ciutadà de Girona, i a Pere Borró, burgès de Perpinyà, “*administradors de la ajuda o do lo qual per lo braç de les ciutats, viles e lochs reys de Cathalunya al senyor rey en la cort general la qual lo dir senyor rey l'altre dia celebrà als cathalans en la vila de Cervera*”.⁸⁷ La quantitat corresponia a la paga trimestral dels mesos d'agost, setembre i octubre de l'any corrent, que es feia a la taula d'Eimeric d'Usay i de Jaume de Gualbes. La suma total de les pagues dels dos primers trimestres era de 7.881 ll. i 12 s. b.

Posteriorment, per manament de 5 febrer de 1361, es paga pels mesos de novembre, desembre i gener –és a dir, per la tercera paga– la quantitat de 4.105 ll. Una quantitat idèntica corresponent al quart trimestre es paga el 12 de maig de 1361. Finalment, el 19 de juliol s'ordena el pagament de 2.052 ll. i 10 s., corresponents a la meitat del cinquè trimestre. El pagament de la resta s'aturà a causa de la pau esmentada. Aquesta es va celebrar el 22 de maig de 1361, data en què s'ordenà donar gràcies a Déu. Amb aquesta finalitat es va fer donació als ordes monàstics de la ciutat de la quantitat de 37 ll. 16 s. 3 d.⁸⁸ La suma major que consta com a pagada per les dues darreres pagues i mitja, corresponents als tres trimestres, pujava a 10.262 ll.

A aquesta suma, s'hi havien d'afegir les dues primeres pagues ja esmentades. El total era de 18.472 ll. b. A part, restaven les despeses provocades per l'administració, especialment corresponents a salaris. D'acord amb els comptes del clavari, les despeses ocasionades al municipi pel fogatge sumaven 389 ll. b., suma que restava expressament exclosa del donatiu global que s'havia de lliurar al rei. Aquí tenim la prova concloent que aquestes despeses es carregaven a l'ingrés del que s'havia de beneficiar-se de la talla.

Per tenir una orientació indicativa del pressupost total del municipi, els ingressos corresponents a l'exercici 1360-1361 pujaven a 52.009 ll. 3 s. i 6 d., i les despeses, a 54.187 ll. i 6 s., amb un saldo negatiu o deutor de 2.178 ll. 2 i s. 6 d.

86. SÁNCHEZ i ORTÍ, *Corts, parlaments...*, cap. 10, pàg. 196.

87. *AHCB*, 1B-XI, *Clavaria*, 2, f. 255v.

88. *AHCB*, 1B-XI, *Clavaria*, 3, f. 352r.

Els racionals, per tancar el procediment, havien de signar un albarà debitori al clavari, en comptes dels usuals albarans definitoris amb què tancaven els exercicis immediatament anteriors. Acabava de començar un nou cicle per a la fiscalitat del municipi, i sobretot per al nou erari del General de Catalunya, que no tardaria a institucionalitzar-se *de facto* de manera permanent, a partir del trencament de les hostilitats per part de Pere el Cruel de Castella i de la convocatòria de corts generals a Montsó el 1362.⁸⁹

89. Considerem que la fase de consolidació de l'erari del General de Catalunya, sobre el qual estem preparant un estudi en aquests moments, té lloc a partir de 1365 en establir com a garantia del crèdit emès per la *Deputació del General* els recursos ordinaris o generalitats que la institució obté el 1363. Aquesta operació en la pràctica perpetua els tributs i la necessitat d'una administració estamental que se'n faci càrrec.